

DUŠAN DRBOHLAV
(EDITOR)

UKRAJINSKÁ PRACOVNÍ MIGRACE V ČESKU

MIGRACE – REMITTENCE
– (ROZVOJ)

KAROLINUM

Ukrajinská pracovní migrace v Česku

Migrace – remittance – (rozvoj)

Dušan Drbohlav (editor)

Recenzovali:

RNDr. Boris Divinský

Mgr. Michal Nekorjak, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Václav Hozman

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

Text © Dušan Drbohlav (editor), 2015

Photography © Eva Janská a Zdeněk Čermák, 2015

ISBN 978-80-246-2995-7

ISBN 978-80-246-3035-9 (pdf : online)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Poděkování	11
Úvod (<i>Dušan Drbohlav</i>)	13
<hr/>	
Část I. Teoreticko-metodologické základy	23
1. „Migrace – remitence – rozvoj“: realita a teoreticko-metodologické zarámování paradigmatu (<i>Dušan Drbohlav</i>)	25
<hr/>	
Část II. Kontext ukrajinsko-české migrace	51
2. Socioekonomický a demografický kontext česko-ukrajinské migrace (<i>Zdeněk Čermák, Milan Lupták</i>)	53
<hr/>	
Část III. a) Empirie (vlastní výzkumy) – Jak to vypadá? Co je za tím?	67
3. O zrodu a významu remitencí v hospodaření migrantů v cílové zemi (Příklad ukrajinských migrantů v Praze) (<i>Dušan Drbohlav, Eva Janská, Zdeněk Čermák</i>)	69
4. Každodennost a časoprostorová mobilita ukrajinských migrantů v Praze. Život pro zítřek (<i>Dita Čermáková, Jakub Novák, Dušan Drbohlav</i>)	97
5. Transnacionalismus a pracovní migranti: typologie remitujících Ukrajinců v Česku, resp. Praze (<i>Eva Janská</i>)	123
6. Co ovlivňuje velikost remitencí ukrajinských migrantů v Česku? (<i>Dušan Drbohlav, Dagmar Džúrová</i>)	139
7. (Ne)využití lidského kapitálu Ukrajinců v Česku (<i>Ondřej Valenta</i>)	161
8. Kdo jsou ukrajínští migranti, kteří posílají peníze do zahraničí? Analýza faktorů ovlivňujících posílání peněžních remitencí (<i>Yana Leontiyeva</i>)	185
<hr/>	
Část III. b) Empirie (vlastní výzkumy) – Jak na to?	201
9. Česká migrační a rozvojová politika (<i>Robert Stojanov, Barbora Duží</i>)	203
10. Remitence a metodiky jejich měření: případová studie Česka (<i>Robert Stojanov</i>)	241
<hr/>	
Závěr (<i>Dušan Drbohlav</i>)	263
Summary	269
Seznam zkratk	272

Seznam tabulek	274
Seznam grafů	276
Seznam obrázků	277
Seznam fotografií	278
O autorech	279

Peníze jsou dnes nervem věcí.

Bión z Borysthenu, 3. století před naším letopočtem
(Hartl, B. 1994: 246, Věčný inspiromat, Praha, Svoboda)

Chytrý Odysseus životem štvaný řekl své ženě:

Ženo má, ještě konce všem útrapám není.

Čeká mě ještě práce, nezměrná, trudná,

a musím ji skončit.

(Homér, 1987: 372, Odysseia, Praha, Naše vojsko)

PODĚKOVÁNÍ

Dík patří Grantové agentuře České republiky, s jejíž finanční podporou kolektiv týmu Geomigrace v letech 2010–2012 realizoval projekt „Migrace a rozvoj – ekonomické a sociální dopady migrace na Česko jako cílovou zemi a Ukrajinu jako zemi zdrojovou (se zaměřením na analýzu remitencí)“ (č. P404/10/0581). Hlavní výsledky tohoto projektu jsou totiž z velké části obsahem této knihy.

Poděkování je rovněž adresováno všem respondentům, kteří se v různých typech šetření zúčastnili daného projektu či dalších přidružených průzkumů zkoumajících mezinárodní migraci a remitence. Bez jejich spolupráce by projekt nemohl být realizován a nevznikla by ani tato kniha.

Poděkování si zaslouží také Lenka Pavelková, která se významně podílela na formálních úpravách celého textu.

Knihu věnujeme památce kolegů z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze – Janě Temelové a Jakubu Novákovi, kteří tragicky zemřeli v květnu 2014 při automobilové nehodě. Jakub Novák je také spoluautorem jedné z kapitol této knihy.

ÚVOD

DUŠAN DRBOHLAV

ÚVODEM ÚVODU

Tato kniha je především o penězích. O penězích, kterých nikdy není hodně a někdy jich je skutečně velmi málo, jindy žádné. Jen bloud pochybuje o tom, že peníze jsou v dnešním světě důležité, a migrační motivace mnoha migrantů to jenom potvrzují. Mnozí migranti jezdí do zahraničí právě a jenom proto, aby tam peníze vydělali a poté část z nich (někdy velmi podstatnou) poslali či převezli většinou vlastním rodinám zpět do zdrojové země migrace. Tato kniha však není zdaleka výlučně jenom o těchto penězích¹, které nazýváme zjednodušeně remitencemi (viz blíže a přesně kap. 1), je zejména o tom, kde se tyto remitence berou/rodí, jakou mají váhu ve srovnání s příjmy a ostatními výdaji, za jakých podmínek, v jakém prostředí a v jakém životním stylu migranta jsou vydělávány, co samotný pracovní pobyt pro migranty v zahraničí znamená – co jim přináší a co bere, jaké faktory ovlivňují to, zda někdo remitence vůbec posílá, a když ano, tak v jaké výši a za co jsou potom také remitence ve zdrojové zemi utraceny. Kniha je i o politikách, opatřeních, která migraci a remitování nějakým způsobem usměrňují, a je i o statistikách, které o migračních a remitencích přinášejí podrobnější informace. Kniha se také částečně dotýká rozvoje, jehož jsou migrace a remitence nedílnou součástí. Autoři realitu mapují na příkladu analýzy chování ukrajinských pracovních migrantů v Česku, především v prostředí hlavního města Prahy a jeho okolí, nicméně vše je rámováno přehledem obecnějších podmíněností na globální úrovni i konkrétním představením relevantních aspektů reality Ukrajiny a Česka.

V tomto úvodu bude podrobněji představen – a to nejprve v obecnější a poté v detailnější poloze – obsah knihy se specifikací některých důležitých konceptuálních či teoretických a metodologických a metodických parametrů. Nejprve však musíme komentovat jednu důležitou změnu v charakteru mezinárodních migračních pohybů. Ta se dotýká jak globální roviny, tak především samotné Ukrajiny a jejích migrantů. V širokém slova smyslu umocňující se politická nestabilita (konflikty plodící obecně násilí a porušo-

1 Jak mimo jiné také Lindley (2009) poznamenává: „...tak jako migranti nejsou ‚pouze práce‘, remitence nejsou ‚pouze peníze‘“ (Lindley 2009: 1315).

vání lidských práv) v některých regionech světa (realita posledních několika let, ale hlavně měsíců) – např. v oblasti severní a střední Afriky, Blízkého východu, Afghánistánu či Ukrajiny eskalující do otevřených válečných střetů, ať již uvnitř hranic jednotlivých zemí či mezi zeměmi – vyvolává vlastně dlouhodobé uprchlické migrační vlny. Ty mění struktury migračních toků ve smyslu výrazného posílení tzv. vynucené migrace. Svět se tak dostává do uprchlické krize, kdy jsou v pohybu jak uvnitř jednotlivých zemí (tzv. vnitřně vysídlené osoby – *internally displaced persons*), tak mimo svoji zemi miliony utečenců. „Vynucená migrace z důvodu konfliktů je od konce 2. světové války na své nejvyšší úrovni a dotýká se více než 51 milionů lidí“ (Migration 2014: 1 a 16²). A většina z nich hledá ochranu opět v méně rozvinutých zemích, ze kterých většinou také tito uprchlíci pocházejí, avšak dotčena je i Evropa – např. podle statistik v Migration News Sheet (2014) lze dnes odhadovat, že počet žadatelů o azyl dosáhne v Německu v roce 2014 více než 150 000 (v roce 2013 to bylo 110 000, nejvíce ze všech zemí světa). Počty žadatelů o azyl již dnes (data za říjen 2014) překročily výši z roku 2013 ve Švédsku (54 000) – Migration 2014: 20.

Současné události na Ukrajině³ řadí tuto zemi k důležitým zdrojům migrační nestability, produkující vnitřně vysídlené i „vynucené mezinárodní migranty“. Odhaduje se, že více než jeden milion lidí, tedy asi tři procenta ukrajinské populace, již kvůli konfliktu na Krymu a ve východních částech Ukrajiny migrovalo (Migration 2014: 20).

Závěr je z perspektivy tématu této knihy jasný: současná migrační situace se drammatizuje a heterogenizuje⁴. K tradičně a stabilně nejpočetnější skupině mezinárodních ekonomických migrantů, jejichž hlavní motivací je práce a výdělek a jejichž pohyb lze označit za dobrovolný, se nyní ve větších počtech, a to i ve vyspělých imigračních zemích, přidává i početná skupina těch, kteří byli k pohybu donuceni nenadálou eskalací konfliktů. Mezi oběma skupinami je tedy významný rozdíl – základní charakteristiky, podmíněnosti a „pravidelnosti“ svázané s jejich pohyby jsou velmi odlišné, nesrovnatelné. Objektem našeho výzkumu je skupina první – pracovní mezinárodní migranti, kteří reprezentují tradiční a poměrně stabilní prvek i současného globalizujícího se světa.

2 Data pro rok 2013 uvádějí o šest milionů více než v roce 2012 (World Bank 2014: 17).

3 O současném vývoji na Ukrajině a o faktorech, které stojí v pozadí konfliktů, obsáhle informuje např. Karácsonyi a kol. (2014).

4 Blíže o aktuální migrační situaci – viz kapitola 1, ale např. i OECD (2014).

OBECNĚJI O OBSAHU A FORMĚ KNIHY

Jak již bylo výše uvedeno, kniha je založena na výsledcích tříletého projektu Grantové agentury České republiky (viz poděkování), na kterém pracoval výzkumný tým Geomigrace z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 2010–2012.

Kniha se soustřeďuje především na analýzu tzv. peněžních remitencí ukrajinských pracovníků v Česku⁵ (pobývajících zejména, avšak ne výlučně, v hlavním městě Praze a jeho okolí), které zkoumá v různých dimenzích a perspektivách – nikoliv však osamoceně, nýbrž v širokém kontextu problematiky mezinárodní migrace. Přitom se také částečně dotýká s tím úzce svázaného tématu socioekonomického – obecně společenského rozvoje v migračně zdrojové zemi, Ukrajině. Spíše omezená a fragmentovaná pozornost věnovaná rozvoji v empiricky laděných kapitolách – ve srovnání s analýzami samotné migrace a remitencí – stojí za skutečností, proč je slovo rozvoj v podtitulu knihy dáno do závorky. K samotné problematice rozvoje lze doporučit např. následující zdroje poznání: Pieterse 2010, Willis 2011, Potter et al. 2008, Novotný 2007.

Vlastní uchopení problematiky remitencí reflektuje situaci v odborné literatuře, resp. na výzkumném poli, kde problematika komplikovaných, složitě podmíněných vztahů mezi migrací, remitencemi a rozvojem zatím zůstává v mnoha ohledech neprobádána. Tato otázka je často doprovázena i velmi rozporuplnými výsledky, postrádá jasnější kontury vyprofilovaných pravidelností, a tedy i jasně formulovaných, robustnějších (makro) konceptů, nebo dokonce teorií. V knize přesto využíváme určité vybrané existující koncepty či teoretické perspektivy. Analyzovaná problematika remitencí ukrajinských migrantů je viděna nejenom v kontextu ryze česko-ukrajinských ekonomických, sociálních, demografických a geografických souvislostí, ale též ve vazbě na globalizující se realitu mobilního světa pomocí konceptu migrační transnacionalizace. Na mikroúrovni je analýza remitencí v knize prováděna především s výzkumem životního stylu a denního rytmu ukrajinských migrantů (skrze koncept každodennosti) a také s konceptem „time-space“ geografie, pomocí něhož jsou mapovány časoprostorové snímky pohybu migrantů po hlavním městě Praze. Jde o unikátní přenesení analýzy z jinak poměrně standardně zkoumané domácí populace na cizince.

5 Zkušenosti z výzkumu ukázaly, že americký dolar představuje pro ukrajinské migranty jakousi magickou měnu, které důvěřují a na kterou si většinou mění své výdělky v zahraničí. Ve výzkumech, o něž se příspěvky v knize opírají, se finance zjišťují a vyjadřují ve třech měnách – v amerických dolarech (USD), v ukrajinských hřivnách (UAH) a v českých korunách (CZK, Kč), přičemž jsou použity směnné kurzy vždy s ohledem na dobu, ve které daný výzkum probíhal – viz blíže příslušné kapitoly.

Po stránce metodologické a metodické je kniha ukázkou pokusu o spojení či kombinaci jak kvantitativních, tak kvalitativních přístupů – zkoumané tak v knize prověřujeme z více perspektiv, ale i informačních zdrojů. Novum představuje aplikace metody výzkumných deníků do výzkumu mezinárodní migrace, resp. výzkumu remitencí.

KONKRÉTNĚ A DETAILNĚ O DVOU ZÁKLADNÍCH - VÝCHOZÍCH VÝZKUMNÝCH ŠETŘENÍCH

Všechny empirické příspěvky v knize orientované do oblasti základního výzkumu jsou založeny (kromě jediné výjimky) na výsledcích dvou hlavních výzkumných šetření (blíže především kap. 3 a 6.). Prvním je longitudinální přístup pomocí dvoukolové⁶ aplikace metody výzkumných deníků, kdy vybraní respondenti každý den detailně zaznamenávali své příjmy a výdaje (v předepsané struktuře), včetně detailů svázaných s remitencemi. Podmínky nutné pro vstup do výzkumu byly následující: být občanem Ukrajiny a pocházet ze Zakarpatského regionu a současně souhlasit s přizváním do výzkumu i rodinných členů žijících na Ukrajině (s nimi, stejně jako s respondenty-deníčkáři, byla později provedena hloubková polostrukturovaná interview); legálně pobývat v Česku po dobu více jak šest měsíců (s povolením k pobytu a práci nebo s živnostenským listem) a bydlet v Praze nebo okolí (Středočeský kraj); posílat peníze a/nebo naturálie domů na Ukrajinu; být ochoten a schopen spolupracovat s výzkumným týmem po dobu vybraných šesti měsíců. Výběr respondentů proběhl formou metody „sněhové koule“⁷ s důrazem na výběr pestrého vzorku respondentů z hlediska pohlaví, věku, vzdělání, migračního statusu, resp. délky pobytu v Česku. Zohledněna byla také potřeba získat pro danou imigrační skupinu její typické profese, v nichž v Česku nacházejí nejčastěji uplatnění. Prvního kola se účastnilo osm výzkumných jednotek respondentů (šest jednotlivců a dva páry), druhého potom jedenáct (deset jednotlivců a jeden pár). Vždy jeden člen výzkumného týmu měl „svého respondenta“, se kterým se jednou týdně scházel, kterého kontroloval a poté od něho vybíral vyplněné deníčky a také mu vyplácel odměnu, která měsíčně činila 1 500 Kč.

6 Výzkum proběhl dvakrát po šesti měsících (první kolo od února 2011 do července 2011 a druhé od srpna 2011 do ledna 2012).

7 Jde o tzv. nepravděpodobnostní techniku výběru souboru výzkumné populace, která je vybírána přes známé, do výzkumu již zapojené osoby, které vždy dále doporučí někoho s vlastností či parametry, které jsou výzkumem vyžadovány, takto to pokračuje dále a vzorek se dále nabaluje jako sněhová koule. Tento výběr je používán v případech, kdy je obtížné identifikovat či najít potřebnou zkoumanou populaci a je zatížen některými nevýhodami – viz např. Atkinson, Flint 2001.

Druhým šetřením byl dotazníkový průzkum 321 ukrajinských respondentů, ve kterém jsme kromě jejich základních socioekonomických a demografických charakteristik zjišťovali hlavní fakta a okolnosti doprovázející respondentovu migraci, remitence, pracovní aktivity, charakter integrace do české společnosti, resp. životní styl. Šetření proběhlo v období od května do října 2012 a pro výběr respondentů byla opět aplikována metoda „sněhové koule“. Pro vstup respondentů do výzkumu bylo nezbytné splnit následující požadavky: být občanem Ukrajiny; v době šetření pobývat po dobu více než šesti měsíců v Česku (v Praze nebo ve Středočeském kraji) a posílat peníze domů na Ukrajinu. Do výzkumu se mohly zapojit jen dospělé osoby a vždy pouze jeden respondent z jedné rodiny. Při výběru byla snaha zajistit co největší heterogenitu různých typů respondentů/migrantů, a to zejména z hlediska charakteristik, jako jsou pohlaví, věk, vzdělání a profese. Vyplňování dotazníků probíhalo při osobním setkání obvykle v místě respondentova bydliště nebo pracoviště za přítomnosti člena nebo více členů výzkumného týmu Geomigrace. Respondenti si mohli vybrat dotazník ve třech jazykových mutacích: české, ruské nebo ukrajinské, přičemž samotné vyplnění dotazníku trvalo asi 45 minut. Respondenti i zprostředkovatelé kontaktů byli odměněni za svoji účast v průzkumu částkou 200 Kč. Průzkum byl anonymní a účast v něm byla samozřejmě dobrovolná.

Obě šetření se vzájemně doplňovala, resp. někde byly informace (zkoumané aspekty) prověřovány několika odlišnými přístupy. Ač jsme si dobře vědomi, že výběr respondentů pomocí metody „sněhové koule“ není ideální a neumožňuje zobecňovat získané poznatky ve statistickém smyslu, jsme jako mnozí další výzkumníci přesvědčeni, že má své opodstatnění. Při pečlivé aplikaci (zmírnění negativních dopadů daného výběru – blíže viz např. Atkinson, Flint 2001) přináší výzkum výsledky, které podle nás mohou poměrně věrohodně zobrazit zkoumanou realitu, a to zvláště v případě, kdy je vzorek poměrně robustní (viz naše dotazníkové šetření), nebo když se výsledky zopakují v jiné výzkumné perspektivě (viz *ibid*, ale viz též Fawcett, Arnold 1987), což je ostatně účelově činěno napříč některými výzkumy prezentovanými v této knize. Samozřejmě je také dodržení hlavních zásad tvorby designu dotazníků zjišťujících remitence v jejich širokých souvislostech (viz Brown et al. 2014). Naše hlavní výzkumná metodologická strategie spočívá v tom, že fakta a typ vztahů a podmíněností zjištěných kvantitativními metodami na velkém výzkumném vzorku (agregovaných dat) jsou konfrontovány a obohaceny jiným typem kvantitativního přístupu, ale též kvalitativním výzkumem – informacemi z interview (od jedinců-„deníčkářů“ a jejich rodinných příslušníků). Takovéto propojení podle nás umožňuje věrohodněji podchytit zkoumané jevy a procesy, a porozumět více jejich podstatě.

STRUČNĚ O JEDNOTLIVÝCH KAPITOLÁCH

Vlastní obsah knihy je členěn do čtyř částí. V první části (D. Drbohlav) je pojednána problematika migrace a rozvoje se speciálním zaměřením na remitence. Dominuje globální pohled se zdůrazněním současné reality, dále diskuse teoreticko-metodologických přístupů i představení hlavních pravidelností a podmíněností ovlivňujících remitování.

V druhé části je krátce představeno Česko a Ukrajina – speciálně pak Zakarpatský region (Z. Čermák, M. Lupták) – a jejich socioekonomické, demografické, geografické a migrační prostředí, které tvoří důležitý kontext, ve kterém se námi zkoumané remitování odehrává.

Třetí část tvoří příspěvky, založené na různorodých empirických výzkumech (a následných analýzách) – a) provedených u ukrajinských pracovních migrantů v Česku a b) cílených na analýzu tvorby a užití, na jedné straně migrační a rozvojové politiky, na straně druhé statistiky remitencí v Česku. Zjednodušeně lze konstatovat, že se tak výstupy logicky větví na dvě polohy – základní versus aplikovaný výzkum, byť s částečným prolínáním. V rámci „základního výzkumu“ se konkrétně jedná o analýzy založené na dvou typech výzkumů (viz výše). Předně jde o aplikaci longitudinálního přístupu pomocí metody výzkumných deníků s 22 ukrajinskými respondenty z Prahy (ve dvou kolech vždy po šesti měsících). Těto datové základny se využívá v následujících třech příspěvcích: První příspěvek (D. Drbohlav, E. Janská, Z. Čermák) analyzuje obě kola výzkumu realizovaného pomocí metody deníků, podává detailní informace o zrodu remitencí – příjmech a bohatě strukturovaných výdajích (včetně samotných remitencí).

Navazující příspěvek (D. Čermáková, J. Novák, D. Drbohlav) rozvíjí předěšlý a analyzuje charakter každodennosti ukrajinských migrantů se zvláštním zaměřením na výzkum jejich časoprostorového chování. Kostrou analýzy je konstrukce typologie migrantů na základě jejich pracovního vytížení.

Třetí příspěvek (E. Janská) diskutuje téma migrace a remitence migrantů v transnacionální perspektivě se zaměřením na genderovou dimenzi. Identifikovány jsou dva hlavní rozdílné typy remitujících ukrajinských subjektů, jež jsou podrobeny dalšímu zkoumání.

Všechny výše charakterizované příspěvky těží z toho, že tým rovněž uskutečnil interview s rodinnými členy respondentů-„deníčkářů“ na Ukrajině. Analýza jejich výpovědí obohatila poznání i text (ať již explicitně – přímo citováno, nebo implicitně – nepřímou využitou v interpretacích).

Druhým hlavním datovým zdrojem bylo dotazníkové šetření provedené u 321 remitujících ukrajinských migrantů v Praze a okolí. Tato data jsou základem dvou následujících příspěvků: V prvním (D. Drbohlav, D. Džurová) jsou popsány hlavní charakteristiky remitencí daných respondentů, přičemž

druhá část příspěvku se pomocí regresní analýzy pokouší nalézt faktory, které ovlivňují výši zasílaných peněz z Česka na Ukrajinu.

Ve druhém příspěvku (O. Valenta) využívajícím danou databázi je analyzováno uplatnění vzdělanostního, kvalifikačního a pracovního potenciálu ukrajinských migrantů v Česku. Důraz je kladen na komparaci uplatnění na trhu práce v dualitách: Ukrajina versus Česko a Ukrajinci versus Češi. Mimo jiné je v daných souvislostech diskutován také koncept *brain drain* a teorie dvojího trhu práce.

Poslední kapitola jednoho ze dvou přizvaných expertů mimo tým Geomigrace (Y. Leontiyevy) doplňuje obrázek o to, v čem se liší v Česku remitující migranti z Ukrajiny od těch migrantů, kteří peníze vůbec neposílají. K tomuto účelu autorka využívá celorepublikový kvantitativní výzkum migrantů realizovaný Sociologickým ústavem Akademie věd ČR v roce 2010 na zakázku Českého statistického úřadu (celkově 1003 respondentů, z toho 302 občanů Ukrajiny; sběr dat kvótním výběrem), přičemž nástrojem analýzy je regresní analýza.

Poslední, čtvrtá část je věnována politice a praxi. První ze dvou příspěvků (R. Stojanov a B. Duží) v tomto tematickém bloku je věnován mapování situace a problémů současné české migrační a rozvojové politiky při využití metody polostrukturovaných hloubkových interview (21 respondentů – experti z veřejných institucí, akademického prostředí, nevládního i soukromého sektoru).

Druhý příspěvek (R. Stojanov) informuje o definici a statistikách remitencí i metodikách jejich výpočtu, a to jak na úrovni Mezinárodního měnového fondu, tak i na úrovni Česka, přičemž i zde autor navrhuje určité kroky ke zlepšení celkové situace.

Tímto představením obsahu knihy končí úvod a začíná vlastní pojednání tématu, které bylo doposud výzkumem i administrativou v Česku upozaděno⁸, ač se přímo dotýká poměrně velkého objemu financí, několika státních útvarů (včetně tranzitního území), životů desítek tisíc pracovních migrantů, ale nakonec i masy většinové majoritní populace. Kapitoly v knize jsou „samonosné“, mohou stát samostatně a mají svůj nezpochybnitelný význam. Kniha je však souborem částečně provázaných příspěvků v logicky uspořádaném celku. Věříme, že není pouhou kumulací jednotlivých prvků, ale má i určitou novou přidanou hodnotu – vede k pohloubení, upřesnění a umocnění poznání.

8 Existují určité výjimky. Migraci a rozvoji, byť především ve vazbě na problematiku změn v prostředí a také ve vazbě na remitence, se dlouhodobě věnuje R. Stojanov (např. Stojanov, Novosák 2008a, b, Stojanov et al. 2008). Souborná studie na téma remitencí však v Česku dosud chyběla. Publikace *Migrace a rozvoj* (FSV UK 2011), přinesla pro českého čtenáře, i když v poměrně nesourodém celku, užitečnou prvotní sondu do dané problematiky. Nicméně remitence zde představují menšinové subtéma.

Poslední poznámka se dotýká použití rodů. Většina autorů v textu pro jeho zjednodušení používá pro charakterizaci ukrajinské migrační populace mužského rodu – Ukrajinci, i když pod tento tvar zahrnuje i v dané populaci důležité zastoupené ženy – Ukrajinky. V žádném případě tedy nejde o podceňování, nebo dokonce ignoraci žen a jejich rolí, ale pouze o ryze pragmatický krok.

LITERATURA

- Atkinson, R. – Flint, J.: Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies. *Social Research Update*, 33, 2001, s. 1–4.
- Brown, R. P. C. – Carling, J. – Fransen, S. – Siegel, M.: Measuring Remittances through Surveys: Methodological and Conceptual Issues for Survey Designers and Data Analysts. *Demographic Research*, 31, 2014, article 41, s. 1243–1274.
- Fawcett, J. T. – Arnold, F. 1987: The Role of Surveys in the Study of International Migration: An Appraisal. *International Migration Review*, 21, 1987, č. 4, s. 1524–1540.
- FSV UK (kolektiv autorů): Mígrace a rozvoj. Rozvojový potenciál mezinárodní migrace. Praha, Fakulta sociálních věd UK v Praze 2011.
- Karácsonyi, D. – Kocsis, K. – Kovály, K. – Molnár, J. – Póti, L.: East-West Dichotomy and Political Conflict in Ukraine – Was Huntington Right? *Hungarian Geographical Bulletin* 63, 2014, č. 2, s. 99–134.
- Lindley, A.: The Early-Morning Phonecall: Remittances from a Refugee Diaspora Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, 2009, č. 8, s. 1315–1334.
- Migration News Sheet, December 2014, Brussels, Migration Policy Group.
- Novotný, J.: Vývoj rozvojového paradigmatu a problematika společensko-ekonomických nerovností v kontextu globalizace. In: Tomeš, J., Festa, D., Novotný, J. (eds.): *Konflikt světů a svět konfliktů*. Praha: P3K 2007, s. 180–207.
- OECD: *International Migration Outlook 2014*. OECD Publishing 2014.
http://dx.doi.org/10.1787/migr_outlook-2014-en
- Pieterse, J. N.: *Development Theory (Second edition)*. London, SAGE Publication Ltd 2010.
- Potter, R. B. – Binns, T. – Elliot, J. A. – Smith, D.: *Geographies of Development; An Introduction to Development Studies (Third edition)*. Harlow, Pearson Education Limited 2008.
- Stojanov, R. – Novosák, J.: Migrace místo pomoci? Remittance a cirkulace mozků jako nástroje rozvoje. *Mezinárodní vztahy*, 43, 2008a, c. 1, s. 38–77.
- Stojanov, R. – Novosák, J. (eds.): *Migration, Development and Environment: Migration Processes from the Perspective of Environmental Change and Development Approach at the Beginning of the 21st Century*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing 2008b.
- Stojanov, R. – Novosák, J. – Opiniano, J. M. – Gemenne, F. – Siwek, T.: *Development, Environment and Migration, Analysis of Linkages and Consequences*. Olomouc, Palacký University 2008.
- Willis, K.: *Theories and Practices of Development (Second edition)*. Abingdon, Oxon, Routledge 2011.
- World Bank: *Migration and Development Brief. No. 23*. World Bank 2014.

**ČÁST I.
TEORETICKO-
-METODOLOGICKÉ
ZÁKLADY**

1. „MIGRACE – REMITENCE – ROZVOJ“: REALITA A TEORETICKO-METODOLOGICKÉ ZARÁMOVÁNÍ PARADIGMATU

DUŠAN DRBOHLAV

1.1. ÚVOD

V této kapitole je v globálním pohledu stručně představena teoreticko-metodologická podstata zkoumané problematiky migrace, remitencí a rozvoje. Mimo jiné jde především o hlavní vybrané pravidelnosti a podmíněnosti vztahující se zejména k remitování. Kapitola leží na pozadí ostatních analýz, které prostupují vlastně celou knihou. Je jakýmsi referenčním rámcem, který umožňuje vidět analyzovanou ukrajinsko-českou pracovní migraci a z ní vyplývající rozvojový potenciál včetně remitencí v širších souvislostech. Platí ale i opačný vztah, fakta, resp. výsledky v knize aplikovaných analýz mohou být viděny jako dílčí příspěvek k obohacení dosavadního obecnějšího poznání na daném výzkumném poli.

Mezinárodní migrace musí být zkoumána nikoliv samostatně, sama o sobě, ale v kontextu probíhajících a v čase se proměňujících zejména sociálních, ekonomických, politických, demografických, ale i geografických jevů a procesů. Obtížnost výzkumu procesu mezinárodní migrace plyne z komplexity, vzájemného prolínání faktorů, z proměnlivosti, kontextu a „víceúrovňového zprostředkovávání“, vše navíc v dynamice globálních proměn současného světa (Castles 2010). I další autoři připomínají, že migrace je integrální součástí širších sociálních a rozvojových procesů (de Haas 2010, podobně Castles 2010, Massey 1988 a další). Remitence jsou podmnožinou mezinárodní migrace, neboť základní podmínkou jejich existence je migrant, který remituje. Nicméně i remitence se často velmi komplikovaně mění, štěpí, umocňují, slábnou nebo zanikají. Samotný fakt, že migrant remituje a kolik remituje, je složité podmíněn množstvím různorodých faktorů. Daný výraz remitence se však neváže pouze čistě na převod financí nebo zboží (čemuž je především věnována tato kniha), ale do hry vstupují i tzv. sociální remitence, tedy sociální, kulturní a v širokém smyslu behaviorální aspekty plynoucí z obohacení migranta migrační zkušeností (např. Levitt 1998)⁹. Definice remitencí vázaných čistě na finanční převody se v posledních letech

9 Typologii různorodých remitencí představuje např. Kunz (2008) – „a) remitence jako takové (jako platy a mzdy, investice, kapitál – užitý pro rodinu nebo jedince atd.), b) sociální remitence, c) technické remitence a d) politické remitence“ (Kunz 2008: 1399).

výrazně změnila, což je mimo jiné dokládáno nárůstem jejich významu i vze-
stupným všeobecným zájmem o jejich problematiku¹⁰.

To, jakým způsobem, zda vůbec a za jakých podmínek se „migrační a re-
mitenční kapitál“ odrazí do rozvoje zdrojové země (oblasti, obce) migrace,
do jaké míry to zvýší kvalitu života daných populací, je opět široce a kompli-
kovaně podmíněno a v mnohém zatím vůbec či nedostatečně prozkoumáno.
Ve stínu těchto skutečností leží další, neméně složitá a široce podmíněná
témata svázaná s dopady mezinárodní migrace a remitencí na země cílové,
ale např. i otázky opačně formulované, prahnoucí po poznání vlivu rozvoje
na intenzitu a charakter mezinárodní migrace... Spíše aplikované studie se
potom snaží doporučit, jakým způsobem zajistit, aby organizace migrace
a remitencí dospěla do ideálního stadia, ve kterém všichni hlavní aktéři –
země zdrojová, země cílová i samotný migrant – „vítězí“. Tedy v takto složité,
bohatě strukturované, nicméně celistvě nazírané realitě je třeba číst i tuto
kapitolu.

Dnes odhadujeme, že je ve světě cca 232 milionů mezinárodních mig-
rantů (nárůst ze 175 milionů v roce 2000 a ze 154 milionů v roce 1990), tj.
asi 3,2 % světové populace (Population Division 2013). V současném světě
je mimo jiné přirozeným projevem stylu života, ekonomických strategií
firem, ale zejména plánů a tužeb jednotlivců uplatnit svůj potenciál, najít
novou zemi a v ní kout, ve kterém povedou spokojenější a důstojnější život
či si významně vydělají a tyto prostředky pak využijí ke kultivaci svého
života (případně života dalších rodinných příslušníků) ve své mateřské
zemi. Může ale také primárně jít o útěk z vlastní země, ve které došlo např.
k přírodní či člověkem vyvolané („technologické“) katastrofě, nebo o útěk
ze země, ve které probíhá konflikt občanské války nebo v níž jsou např.
bezprecedentně porušována základní lidská práva (blíže ke konceptuálním
otázkám migrace např. Segal, Mayadas, Elliott 2006). Podmíněnosti jsou do
určité míry přirozeně rozrůzněné – zejména podle zemí či oblastí, kultur,
socioekonomického statusu, ale např. i podle věku migranta a dalších s ním
svázaných sociodemografických charakteristik. Je zřejmé, že v případě me-

10 Tzv. celkové remitence tvoří součet osobních remitencí a sociálních dávek. Osobní remitence
přitom zahrnují osobní převody (jde o remitence v hotovosti nebo v naturáliích), zaměstnanecké
kompenzace a kapitálové převody mezi domácnostmi (viz kap. 10). Mezinárodní měnový fond
(IMF), jehož vymezení ekonomických pojmů přebírají všechny ostatní instituce a národní banky,
je nejdůležitějším mezinárodním orgánem pro organizaci statistiky a celkové konceptualizace
problematiky remitencí (viz blíže kap. 10). I přes snahy o jednoduchost, průhlednost a harmoni-
zaci je daná oblast poměrně komplikovaná (včetně samotné definice remitencí) a použité metody
jejich mapování jsou značně heterogenní, obecně málo přesné a obtížně srovnatelné (viz blíže
kap. 10). Ve většině analytických studií autoři aplikují pragmatickou definici, ve které se větši-
nou pracuje s následujícím obsahem pojmu remitence: peníze (nebo zboží) poslané/převedené
nebo odvezené migrantem či jiným prostředníkem do zdrojové země migrace, obvykle rodinným
příslušníkům, v horizontu jednoho roku, resp. dvanácti proběhlých měsíců. Blíže je tato proble-
matika pojednána v kapitole 10.

zinárodní migrace vchází do hry multifaktorová podmíněnost, a tedy není často jednoduché rozkrýt zásadní důvod i specifické dopady daného stěhování. Přes to vše se zdá, že ekonomické důvody stěhování dominují – byly, jsou a v blízké budoucnosti také patrně budou, hlavním motorem mezinárodní migrace¹¹.

Především právě široce pojmávaný ekonomický význam a dopady mezinárodní migrace na její hlavní aktéry – tj. na samotné migranty, na zemi cílovou a zemi zdrojovou – jsou v centru neustálého zájmu. Ten se profiloval již od 60. let 20. století v etablování a postupných proměnách paradigmatu, které zdůrazňovaly – při zohlednění různých faktorů – význam migrace pro rozvoj zejména zdrojové země, tzv. paradigma „migrace a rozvoje“ (resp. „*migration-development nexus*“). V těchto diskusích a analýzách se pozornost soustřeďuje mimo jiné na následující tři vlivné atributy: roli diaspor, „únik mozků“ (*brain drain*) a remitence, přičemž právě remitence mají být tím klíčovým prvkem (King, Mata-Codesal, Vullnetari 2013). Až do roku 1973 panoval na tomto poli spíše optimismus – zejména víra v přenos kapitálu a nově nabyté zkušenosti migranta při předpokládaném návratu do zdrojové země. Poté přišla éra skepse, kdy byly zdůrazňovány spíše negativní dopady migrace, především únik mozků (bez návratu domů). To pokračovalo i v průběhu 90. let, kdy se také začalo intenzivněji pracovat na empirických studiích dané problematiky, nicméně k určité skepsi nadále přispívaly stále restriktivnější migrační politiky mnoha cílových zemí. Obrat nastal na počátku nového tisíciletí, kdy se zájem o dané otázky (především o remitence) dále zvětšil. Tato problematika byla také zaštitěna mezinárodními strukturami – např. Světovou bankou, Rozvojovým programem OSN (United Nations Development Programme – UNDP) či Globálním fórem pro migrační rozvoj (Global Forum for Migration Development), (ibid.) a dominovala mezinárodnímu diskurzu. Hodnocení se pak obrátilo do obecně spíše pozitivní polohy. Mimo jiné byla opuštěna teze, že pouze návrat migranta do zdrojové země může přinést celkově pozitivní dopady migrace (blíže k celému vývoji paradigmatu a pohledů na něj viz např. de Hass 2010, 2012). Optimismus také vyvěrá z některých důležitých analýz pozitivních dopadů remitencí, poznání „zisku (z) mozků“ (*brain gain*) spíše než „ztráty mozků“, z projevující se pozitivní role do procesu vstupujících diaspor a také z nadějí vkládaných do cirkulační migrace a jejích efektů (viz de Haas 2007). To, že se paradigma problematiky vztahu migrace a rozvoje kyvadlovitě pohybuje, naznačují King, Mata-Codesal, Vullnetari (2013), kteří ukazují na možný opětovný počátek pohybu směrem k převládajícímu pesimismu. Připomínají v tom-

11 To však ještě nemusí znamenat, že tzv. migrace z „chudého Jihu na bohatý Sever“ vždy ovládne migrační toky. Předpokládá se, že cca 43 % migrantů pocházejících z rozvojových zemí pobývá v některé z dalších rozvojových zemí (World Bank 2011).

to ohledu dvě studie (Delgado Wise, Márquez Covarrubias 2011 a Skeldon 2008 – srov. podle King, Mata-Codesal, Vullnetari 2013), ve kterých autoři upozorňují především na přetrvávající různorodou diskriminaci migrantů z méně rozvinutých zemí ve společnostech a na trhu práce bohatých cílových zemí („super-exploatace a sociální vyloučení pracujících migrantů“ – Delgado Wise a Márquez Covarrubias, 2011: 65, podle King, Mata-Codesal, Vullnetari 2013). Současně je zde však nutné upozornit na důležitost paradigmatu, ve kterém je realita analyzována a interpretována. V tomto případě zdůraznění „pesimistického obrazu“ vyvěrá z marxisticky či neo-marxisticky laděného historicko-strukturalistického pohledu.

Co a kdo je vlastně ve hře? Jak dokládá ročenka Světové banky (World Bank 2011), odhaduje se, že celková hodnota ve světě přeposílaných remitencí přesáhla v roce 2010 ohromných 440 miliard amerických dolarů (USD). Z této částky obdržely rozvojové země 325 miliard USD, což mimo jiné reprezentovalo 6% nárůst ve srovnání s rokem 2009. Současně se přiznává, že suma je ve skutečnosti v důsledku nepodchycení neoficiálních převodů patrně mnohem vyšší. Mezi země, které v roce 2010 získaly nejvíce remitencí v absolutním pohledu, patří Indie (55 mld. USD), Čína (51 mld. USD) a dále pak Mexiko, Filipíny a Francie. V pohledu významu měřeného vůči hrubému domácímu produktu dominují samozřejmě země menší: Tádžikistán (35 %), Tonga (28 %), Lesotho (25 %), Moldavsko a Nepál (23 %), (všechna data k roku 2009 – World Bank 2011). V roce 2011 ve 22 zemích světa remittance reprezentovaly více než 10 % hrubého domácího produktu (Chami, Fullenkamp 2013). Bohaté, rozvinuté a migračně atraktivní země jsou přirozeně největšími „producenty“ remitencí, zdaleka nejvíce v tomto ohledu (v roce 2009) dominovaly Spojené státy americké (48 mld. USD), následovány Saúdskou Arábií, Švýcarskem a Ruskem. Nejnovější údaje Světové banky ukazují u zemí, které získávají v absolutním vyjádření nejvíce remitencí, další podstatný nárůst – pro rok 2013: Indie 70 mld., Čína 59 mld. – viz <http://econ.worldbank.org>.

Východní Asie a pacifická oblast, jižní Asie, Latinská Amerika a karibská oblast patří mezi nejrychleji rostoucí rozvojové regiony z hlediska přílivu remitencí v roce 2014 (World Bank 2014). V roce 2013 celkové remittance převyšovaly výši ODA více než trojnásobně a s výjimkou Číny také významně převyšovaly FDI tekoucí do rozvíjejících se zemí světa (World Bank 2014) – viz obr. 1.1. Výhledy do budoucna také obecně počítají spíše s nárůstem objemu remitencí. U rozvojových zemí se jejich příliv má zvýšit o 5 %, a dosáhnout tak v roce 2014 výše 435 miliard USD; obdobně v roce 2015 má být růst o dalších 4,4 % s absolutní výší remitencí 454 miliard USD (viz též kap. 10). Obdobně na globální úrovni výše veškerých přeposílaných remitencí (včetně vyspělých zemí) má v roce 2015 dosáhnout již 608 miliard USD (nárůst z 582 mld. v roce 2014 a z 551 mld. v roce 2013), (World Bank 2014) – viz obrázek 1.1.